

Marica Karakaš Obradov
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

MIGRACIJE NJEMAČKOG STANOVNIŠTVA NA HRVATSKOM PODRUČJU TIJEKOM DRUGOGA SVJETSKOG RATA I PORAČA

UDK 314.7(497.5=112.2)''194''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 3. 1. 2012.

Rad na temelju literature i arhivskog gradiva obrađuje migracije njemačkog stanovništva tijekom rata i u poraću. Pozornost je posebice usmjerena na preseljavanje tijekom rata zbog zaštite njemačkog stanovništva od partizanskih napada i to osobito na evakuaciju u jesen 1944., zatim na onemogućavanje povratka preseljenih/evakuiranih Nijemaca u Jugoslaviju/Hrvatsku poslije rata te na protjerivanje preostalih hrvatskih Nijemaca u neposrednom poraću.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, "narodna demokracija", Nezavisna Država Hrvatska, Hrvatska, Nijemci, migracije, iseljavanja, preseljavanja/evakuacije, izbjeglištvo, protjerivanja

Iseljavanje i preseljavanje u evakuacijama tijekom rata

Na području Nezavisne Države Hrvatske živjelo je oko 170 000 Nijemaca i to oko 150 000 na području Hrvatske i oko 20 000 na području Bosne i Hercegovine. Živjeli su pretežito na području Slavonije, Srijema, na sjeverozapadu Bosne, u bosanskoj Posavini i u Sarajevu.¹

Tijekom Drugoga svjetskog rata, kako su ratna zbivanja ugrožavala sigurnost njemačkih naselja i stanovništva, vodstvo Njemačke narodne skupine

¹ Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa* (Stuttgart, 1989.), 388., 389. Usp. *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, prir. Rafael Landikušić (Zagreb, 1942.), 13.

na području NDH provelo je preseljavanja/evakuacije svojih pripadnika na sigurnija područja. U početku, to je još unutar područja NDH.²

Prvi val preseljavanja koji je zahvatio njemačko stanovništvo u NDH bila je evakuacija potkraj 1941. i početkom 1942. zbog izbijanja ustanka i opasnosti od partizana s područja Potkozarja, Like, Korduna, Banovine i sjeverozapadne Bosne na sigurnije područje zapadne Slavonije, a potom i u Srijem. Zatim je početkom 1942. uslijedilo iseljavanje iz zapadne i srednje Slavonije u Treći Reich i u istočnu Slavoniju. Za tu svrhu osnovane su komisije i uredi za preseljavanje pripadnika Njemačke narodne skupine u NDH. Dio Nijemaca je naseljen i na posjede iseljenih Srba u selima Moja Volja (Jarkovci) i Ljukovo u Srijemu. Do kraja 1942. zbog ugroženosti od partizana preseljeno je barem nekoliko stotina njemačkih obitelji iz kotara Đakovo, kotara Našice i kotara Požega.³ Način na koji su Nijemci evakuirani zbog ratnih događanja unutar granica NDH pokazuje primjer s područja Bosanske Dubice. Kada je na tom području izbila pobuna/ustanak, većina stanovnika iz sela s njemačkim stanovništvom Vranovac i Bjelajci (zaselak Prosara) protjerani su ili izbjegli u Bosansku Dubicu. Pobunjenici su kao taoce ostavili šestoro njemačke djece. U kolovozu 1941. vođeni su pregovori u kojima su posredovali predstavnici Njemačke narodne skupine u NDH iz Osijeka od kojih su pobunjenici tražili da se iz zatvora u Bosanskoj Dubici puste svi Srbi te da će oni tada pustiti taoce. Predložili su da njemačko stanovništvo može iseliti s 50 kilograma prtljage i 500 jugoslavenskih dinara što je zapravo preuzet naputak vlasti NDH koja je pod tim uvjetima, a prema dogovoru o razmjeni stanovništva s Trećim Reichom, iseljavala Srbe u Srbiju.⁴

² Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945* (Beograd, 1981.), 185.-186.; Zoran Janjetović, “O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca”, *Tokovi istorije*, br. 1-2/2002., 28.; Vladimir Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru. Sosedstvo Avstrije, Hrvaške in Slovenije*, ur. Marina Lukšič Hacin (Ljubljana, 2003.), 161.

³ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien* (Düsseldorf, 1961., München, 1984., Augsburg, 1994., München, 2004.), 83E-84E.; Zdravko Krnić, “O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata”, *Zbornik*, Historijski institut Slavonije (Slavonski Brod, 1966.), 77.-78.; S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945.*, 190.-191.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 387.-388.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito- Regime in der Zeit von 1944 – 1948.* (München/Sindelfingen, 1991.), 813.-829.; *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944 – 1948* (München, 1991.); V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 162.

⁴ Dušan Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941-1945* (Bosanska Dubica, 1984.), 95.-97.

Zbog daljnje opasnosti od partizana, krajem rujna 1942., potpisan je ugovor vlada NDH i Trećeg Reicha o iseljavanju Nijemaca s pojedinih područja NDH. Tako su iseljeni gotovo svi Nijemci iz Bosne i Hercegovine izuzev onih iz Windthorsta (Nove Topole), Trošelja i Brčkog te su također iseljeni Nijemci iz pojedinih gradova i sela u Hrvatskoj. Iz bosanskohercegovačkih gradova i sela iselilo je 17 363 Nijemaca (Bosanska Krupa, Prijedor, Karlsdorf [Vrbaška], Bosanska Gradiška, Banja Luka, Prnjavor, Glogovac, Teslić, Derventa, Korače, Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Gradačac, Doboј, Tuzla, Bijeljina, Schönborn [Novo Selo/Petrovo Polje], Zavidovići, Zenica, Jajce, Sarajevo, Mostar i dr.). Iz hrvatskih gradova i sela iselilo je 2 482 Nijemca (Dubrovnik, Samobor, Rude, Karlovac, Sisak, Petrinja, Selište, Kutina, Lipovljani i Kostajnica). Ovo iseljavanje provodilo se bez izravne ili neizravne prisile, a iseljenici su, budući da su naseljeni na područje Trećeg Reicha, dobivali državljanstvo Trećeg Reicha.⁵

Na posjede iseljenih Nijemaca iz NDH trebali su se naseliti Hrvati iz zaposjednute Slovenije, Štajerske, Koruške i Kranjske. Zavod za kolonizaciju NDH prema svom pravilniku morao je popisati sve iseljene Nijemce po kotarevima te popisati one koji bi otkupili njihovu imovinu. Službenici Zavoda za kolonizaciju vršili su procjenu i preuzimanje napuštenih njemačkih posjeda koji su se trebali sačuvati za buduće vlasnike "Hrvate povratnike". Stoka koja je bila vlasništvo preseljenih Nijemaca davana je u zakup domaćem stanovništvu ili na korištenje izbjeglicama, katolicima i muslimanima. Uredi Zavoda za kolonizaciju mjesečno su izvještavali o brojnom i zdravstvenom stanju te stoke. Novi vlasnici nerijetko su se suočavali s problemima jer su razne vojne postrojbe oduzimale stoku, a bilo je i slučajeva da je stoka uginula. U takvim slučajevima privremeni vlasnik trebao je pismeno obavijestiti ured Zavoda za kolonizaciju.⁶

Potkraj 1942. Reichsführer SS Heinrich Himmler, kao komesar za jačanje njemačke narodnosne skupine u inozemstvu, zgotovio je plan o iseljavanju

⁵ Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, Ministarstvo vanjskih poslova NDH (MVP NDH), kut. 3, Utanačenje između vlade NDH i Njemačke vlade o selidbi pripadnika njemačke narodnosti sa stanovitih područja NDH u Njemački Reich od 30. rujna 1942.; HDA, Zagreb, Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske (MUP NDH), II-A 21206/42.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 83E-84E.; Antun Miletić, "Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942 – 1944. godine", *Zbornik*, Historijski institut Slavonije i Baranje, br. 12/1975., 16.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 388.

⁶ HDA, Zagreb, Zavod za kolonizaciju NDH, kut. 6, Zavod za kolonizaciju u Zagrebu, br. taj. 3418-1944., Opći propisnik o poslovanju Zavoda za kolonizaciju, Zagreb dne 20. srpnja 1944., 21.; Isto, k. 68, 56.823/44. i 56.824/44. Ic, Izvještaji o promjenama kod stoke na napuštenim njemačkim posjedima; Isto, k. 325, 19669/43., Preuzimanje i raspolaganje njemačkom imovinom.

svih Nijemaca iz NDH zbog snažnog razvoja partizanskog pokreta. Poslanik Trećeg Reicha u NDH Siegfried Kasche načelno se složio s planom, ali i upozorio da je iseljavanja vrlo složeno jer se radi o velikom broju ljudi, oko 150 000. Vodstvo Njemačke narodne skupine u NDH, kao i sami Nijemci u NDH, nisu na taj plan gledali blagonaklono, a osporavali su ga i pojedinci u nacističkom rukovodstvu u Trećem Reichu kao i dio državnoga vrha NDH jer je to po njima značilo izravno slabljenje otpora u borbi protiv partizanskog pokreta na području NDH.⁷

Početkom 1943. s područja zapadne i središnje Slavonije, koja su bila izložena brojnim i stalnim upadima partizana, manji broja Nijemaca preseljen je u Treći Reich, a veći broj na manje ugrožena područja istočne Slavonije i Srijema. Planiralo se tijekom 1943. preseliti oko 23 000 Nijemaca iz zapadne Slavonije, sve Nijemce iz srednje Slavonije i preostalih oko 5 000 Nijemaca iz Bosne i Hercegovine u Srijem i okolicu Osijeka.⁸

Ova preseljenja smatrana su sigurnosnim i privremenim mjerama, a ne trajnim iseljavanjem. Kako su se ratna događanja sve više razvijala u korist partizanskoga pokreta, vodstvo Njemačke narodne skupine u NDH bilo je sve sklonije evakuaciji svih Folksdojčera. Stoga je u veljači 1944. vođa Njemačke narodne skupine u NDH, Branimir Altgayer, izradio plan za evakuaciju Nijemaca iz Slavonije i Srijema. Bilo je različitog prihvaćanja plana preseljavanja, no, kako se povećao broj žrtava među pripadnicima Njemačke narodne skupine (oko 1 500 poginulih do travnja 1944.) te nastojanje vodstva Njemačke narodne skupine da se pojasni da je preseljenje privremene naravi, evakuacije su u prvoj polovici 1944. organizirane sporadično, a kasnije sustavnije. U Slavoniji se tijekom 1944. sve intenzivnije provodilo preseljavanje njemačkoga stanovništva iz zapadne i središnje u istočnu Slavoniju i Srijem. Do kraja ožujka 1944. iz zapadne i srednje Slavonije preseljeno je u Srijem i u istočnu

⁷ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 84E.; Z. Krnić, “O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata”, 81.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 389.-391.; V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 162.

⁸ A. Miletić, “Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942 – 1944. godine”, 19.; S. D. Milošević, *Izbežlice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945.*, 205.-206.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 425.-427.; V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 162.

Slavoniju oko 20 000 Nijemaca. U travnju 1944. preseljeno je još oko 5 000 Nijemaca.⁹

Početak 1944. napadi partizana na njemačka sela učestali su pa više niti područje istočnog Srijema nije sigurno za domaće Nijemce kao i za one preseljene/evakuirane iz okolice Osijeka, Vinkovaca i Vukovara. Neposredna prijetnja od partizanskih napada, strah od četnika i teški životni uvjeti izbjeglih i domaćih Nijemaca uzrok su nesigurnosti koja je uskoro pojačana i činjenicom da se vojne snage Trećeg Reicha povlače iz Grčke te da se Crvena armija sve više približavala.¹⁰

Posljednja etapa preseljenja pripadnika Njemačke narodne skupine iz NDH, odnosno s područja Slavonije i Srijema koji su bili podijeljeni u tri evakuacijske zone, započela je u rujnu 1944. i trebala se provoditi u strogoj tajnosti; stoga je s planom evakuacije bio upoznat vrlo mali broj Folksdojčera i nekolicina njemačkih predstavnika u NDH. Proglas i naređenje o evakuacije dostavljani su u u zapečaćenoj kuverti, a mogle su se otvoriti i primijeniti samo u slučaju lozinke "Heimatnot" ("Domovina u nevolji"). Evakuacija prve zone (istočni Srijem) otpočela je 3. na 4. listopada 1944. u ponoć zapoviješću Gruppenführera Konstantina Kammerhofera, a druge i treće zone (zapadni Srijem i istočna Slavonija, odvojene linijom Vukovar – Vinkovci – Vrpolje) 13. odnosno 22. listopada 1944. Prema planu evakuacije glavno prijevozno sredstvo bile su konjske zaprege jer su druga prijevozna sredstva bila korištena za vojne potrebe ili su bila, zbog zračnih napada i diverzija, nesigurna. Osiguranje iseljeničkih kolona u kojima su prvo bili djeca, žene i starci provodio je Heimatwacht/Domovinska straža. Evakuaciju je provodio štab njemačke 2. oklopne armije. Sjedište Štaba za evakuaciju bilo je najprije u Rumi, zatim od sredine listopada u Šidu, a od potkraj listopada 1944. u Vinkovcima. Iseljavanje Njemačke narodne skupine iz Srijema i Slavonije ubrzalo je otvaranje srijemskog fronta. Kako bi ih potaknuli na iseljavanje preko tiska, radija, letka i proglašenja upozoravani su i zastrašivani osvetom komunista i partizanskog pokreta. Kolone poglavito njemačkih civila u zaprežnim vozilima sporo su se kretale i bile izložene napadima iz zraka te vremenskim nepogodama, a nastojanjem da se preveze što više dobara većina je izbjeglica pješaci.¹¹ Tijekom

⁹ S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945.*, 207., 211., V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 393., 396.; V. Geiger, "Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata", 162.-163.

¹⁰ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini* (Beograd, 2009.), 341.

¹¹ S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945.*, 213.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 432.; 437.-438.; Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 342.-346.; A. Miletić, "Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942

najtežega zračnog napada na Vinkovce 17. listopada 1944. poginulo je brojno njemačko stanovništvo s područja Rume koje se povlačilo zajedno s vojskom, manji dio u jednom teretnom vagonu, a većina je bila nagurana po vinkovačkim ulicama u konjskim zapregama.¹²

U zapadnom Srijemu i istočnoj Slavoniji najprije su evakuirani Cerna i Nijemci 10. listopada, zatim Mandićevac 11. listopada, Erdevik, Vrpolje, Tompojevci i Tordinci, Račinovci, Rajevo Selo i Privlaka 16. listopada, Šidski Banovci, Drenovci, Orolik i Andrijaševci-Rokovci 17. listopada, Kukujevci 18. listopada, Ilača i Vodinci 19. listopada, Vinkovačko Novo Selo 20. listopada, Berak 17. i 24. listopada, Vinkovci 22. listopada, Sotin 23. listopada, Tovarnik 23. i 24. listopada, Ivankovo, Drenjski Slatinik i Vučevci 24. listopada, Jarmina i Đakovačka Satnica 24., 25. i 26. listopada, Vukovar 24. i 30. listopada, Cerić, Đakovački Selci, Tomašanci 25., Viškovci 25. i 26. listopada, Semelje i Kešinci 26. listopada, Krndija 25. i 27. listopada, Mrzović 28. listopada, Sarvaš 29., 30. i 31. listopada, Velimirovac potkraj listopada, Ernestinovo 1. studenoga 1944.¹³ Evakuacija Njemačke narodne skupine iz Srijema i Slavonije, izuzev područja Osijeka, koje je bilo samostalno evakuacijsko područje, završena je 7. studenoga 1944.¹⁴

Njemačko stanovništvo mjestimično je pružalo i otpor evakuaciji jer nisu htjeli napustiti zavičaj, a bilo je i prisilnog preseljavanja od strane vodstva Njemačke narodne skupine i njemačke vojske.¹⁵ O tome svjedoči izvješće velikog župana Velike župe Vuka sa sjedištem u Osijeku Ivana Asančaića o iseljavanju Njemačke narodne skupine od 30. studenog 1944.: “Prema podacima, kojima se raspolaže, bilo je slučajeva da su obitelji ovakovih članova Njemačke narodne skupine nasilnim putem odvedeni u Njemačku, a neke su

– 1944. godine”, 19.-21.; V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 164.

¹² Marica Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske tijekom Drugog svjetskoga rata. Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943. – 1945.* (Zagreb, 2008.), 273.-274.

¹³ V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 437., 440.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band I, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 – 1948*, 726., 728.-729., 732.-739., 740., 742.-743., 745., 751.-752., 754.-755., 757.-759., 763.-764., 773., 775.-778., 787., 791.; *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944 – 1948*, 728.-729., 732.-739., 740., 742.-743., 745., 751.-752., 754.-755., 757.-759., 763.-764., 773., 775.-778., 787., 791.; V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 167.-168.

¹⁴ A. Miletić, “Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942 – 1944. godine”, 21.

¹⁵ V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 165.

čak odvedene kao taoci. [...] Cjelokupno ovo izseljavanje obavljalo se je po nalogu njemačkih vojnih vlasti kao i uz njihovu pratnju.”¹⁶

Smjerovi i vrijeme evakuacije slavonskih Nijemaca bili su različiti. Evakuacija je uglavnom išla linijom Osijek - Baranja - južna Mađarska – Austrija, a izbjeglice su nakon tri do četiri tjedna stigle i smještene su pretežito u Štajersku, Korušku, Tirol, Bavarsku, Švapsku i Tiringiju.¹⁷

Nijemci iz zapadne i srednje Slavonije koji su tijekom 1943. i 1944. djelomice ili u cijelosti preseljeni u istočnu Slavoniju i Srijem iseljeni su zajedno s njemačkim stanovništvom iz mjesta u kojima su bili smješteni kao izbjeglice. U studenome 1944. i kasnije, zbog sve veće ugroženosti od partizana, preseljavaju i preostale manje skupine zapadnoslavonskih Nijemaca iz okoline Virovitice i Daruvara, koje su to ranije odbijale. Iseljavanje je sporadično nastavljeno do završetka rata.¹⁸

Na području Srijema bilo je i primjera da su ostajali, osim članova Heimatawacha koji su imali zadaću čuvati folksdojčersku imovinu, i pojedinci koji su se odbijali izjasniti kao Nijemci i evakuirati. Osobito se to javljalo kod stanovništva u većim mjestima odnosno gradovima, a razlog tomu može se tražiti u činjenici da nisu iskusili “bliske susrete” s partizanima kao što je to bio slučaj seoskog stanovništva te da se to gradsko stanovništvo i otprije “osjećalo Hrvatima”.¹⁹

Prema izvješćima Glavnog ureda Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) i izvješćima njemačke 2. oklopne armije iz listopada i studenoga 1944. s područja NDH evakuirano je 90 000 – 100 000 pripadnika Njemačke narodne skupine. U izvješćima Veleposlanstva Trećeg Reicha u Zagrebu Ministarstvu vanjskih poslova Trećeg Reicha navodi se da je do kraja 1944. i početkom 1945. s područja NDH, a prema podacima vodstva Njemačke narodne skupine, evakuirano oko 110 000 pripadnika Njemačke narodne skupine. Veliki župan Velike župe Vuka, I. Asančaić, izvijestio je Ministarstvo unutarnjih poslova i Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane NDH krajem studenoga 1944. da je iz “ovdašnji krajeva” iseljeno gotov 95% Nijemaca, odnosno prema ovom nepotpunom izvješću do potkraj studenoga 1944. iseljeno je iz Slavonije, Bo-

¹⁶ Vladimir Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje* (Osijek, 2002.), 22.-23.

¹⁷ V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 438.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band I, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 – 1948*, 761.; *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944 – 1948*, 761.; V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 167.

¹⁸ Z. Krnić, “O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata”, 84.

¹⁹ Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 345.

sanske Posavine i zapadnog Srijema najmanje oko 85 000 pripadnika Njemačke narodne skupine.²⁰ Glavni ured VoMi ocijenio je evakuaciju Nijemaca s područja NDH kao “vrlo dobru” osobito s gledišta da se uspio izvući znatan dio materijalnih dobara iz Slavonije i Srijema.²¹

I partizani su pratili iseljavanje pa se tako u izvješću Odjela narodnog gospodarstva Oblasnog NOO-a za Slavoniju od 14. prosinca 1944. navodi: “[...] svi neprijateljski elementi Nijemci, Mađari, ustaše iseljavaju se sa svojih posjeda na neoslobođenom teritoriju, znajući da će taj teritorij doći uskoro pod našu vlast. To se događa naročito u istočnoj Slavoniji, u kotarima Đakovo i Osijek. Površina te napuštene zemlje povećava se iz dana u dan”.²² Partizani su na područjima koje su preuzimali u pravilu protjerivali njemačko stanovništvo i konfiscirali svu njihovu imovinu kao što je to bilo primjerice na području Đakovštine i Bjelovara gdje su protjerivane u prosinca 1944. i ožujku 1945. “neprijateljske familije” iz sela Bučje, Bračevci, Potnijani, Drenje, Kućanci, Preslatnici, Kešinci i Gašinci na đakovačkom području te iz Velike Pisanice na bjelovarskom području. Osim njemačkih navodi se da se protjeruju mađarske i “ustaške” obitelji.²³ Oblasni narodno-oslobodilački odbor za Srijem već je u prvoj polovici studenog 1944. ustrojio “Komisiju za naseljavanje pogorelaca i izbeglica” na posjede i u kuće “domaćih Švaba, ustaša i narodnih izdajica”. Osim naseljavanja pojedinaca i obitelji provođena su i “skupna naseljavanja” što je značilo da se jedno cijelo selo naseljavalo u drugo napušteno.²⁴

Poslijeratni pokušaj povratka u Jugoslaviju/Hrvatsku i otpremanje u logore

Izbjegli i prognani jugoslavenski/hrvatski Nijemci smješteni pretežito u Austriji i Njemačkoj, kao i na područje Čehoslovačke, Poljske, Mađarske i

²⁰ V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 166.

²¹ S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945.*, 216.-219.; Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 346.

²² Artur Starc, “Iz dnevnika: O boravku u Slavoniji 1945. godine”, *Slavonski povijesni zbornik*, god. 24, br. 1-2/1987., Centar za povijest Slavonije i Baranje, 207.; Vladimir Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini* (Zagreb, 2001.), 169.

²³ HDA, Zagreb, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske, 164/6497, 165/6719; HDA, Zagreb, Odjeljenje zaštite naroda za Hrvatsku, 4.10.4.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić (Slavonski Brod, 2005., Zagreb, 2009.), 51., 52., 90.-91.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, prir. Vladimir Geiger, Mate Rupić, Zdravko Dizdar, Šimun Penava (Slavonski Brod, 2006.), 87.-88.

²⁴ Zbirka preslika dokumenata Muzeja Vinkovci, Oblasni narodno-oslobodilački odbor za Srem, br. 3//1944. od 11. XI. 1944.

Italije, tamo su dočekali završetak rata i mnogobrojni su se odlučili na povratak u zavičaj. Savezničke vlasti, američke, britanske pa i sovjetske, u Austriji, Njemačkoj i drugdje poticale su povratak Nijemaca u Jugoslaviju i iskazivale protivljenje nastojanjima jugoslavenskih vlasti da onemoguće povratak izbjeglica i prognanika. Posebice su se protivile jugoslavenskim nastojanjima da preostale Nijemce protjeruju iz Jugoslavije.²⁵ To je osobito *uznemirilo* ministra za kolonizaciju DFJ Sretena Vukosavljevića koji se obratio Predsjedništvu Ministarskog savjeta DFJ iskazujući strah da se “nagomilao veći broj Nijemaca” na jugoslavenskoj granici te da treba “umoliti” i zapadne saveznike i SSSR da Nijemce više ne upućuju u Jugoslaviju, a jugoslavenske vlasti neka “oštro paze” da nitko od tih Nijemaca ne uđe u Jugoslaviju.²⁶

Zbog političkih razloga jugoslavenska diplomacija, a potom historiografija i publicistika, tvrdile su da su jugoslavenski Nijemci tijekom Drugog svjetskog rata postali državljani Trećeg Reicha, što im je odgovaralo kako bi Nijemcima osporili pravo da se vrate, a onima koji su u zemlji da ostanu.²⁷ No, ta tvrdnja bila je točna samo za manji dio jugoslavenskih Nijemaca. Primjerice Nijemci s područja NDH bili su samo državljani NDH i nisu imali niti dvojno državljanstvo. Prilikom putovanja na područje Trećeg Reicha hrvatski Nijemci, kao i većina Nijemaca s okupiranog jugoslavenskoga područja, osim Nijemaca na području Donje Štajerske, Koruške i Kočevja koji su postali državljani Trećeg Reicha, morali su uz putovnice imati i mišljenje o političkoj podobnosti. Treba napomenuti da su njemačko državljanstvo tijekom rata mogli dobiti oni hrvatski Nijemci koji su dobrovoljno pristupili njemačkim vojnim postrojbama ili su u njih unovačeni. To se nije odnosilo i na njihove obitelji premda su vlasti NDH zatražile da se poslije rata i one presele i dobiju državljanstvo, a što nije prihvatilo Ministarstvo vanjskih poslova Trećeg Reicha. Čak i za vrijeme izbjeglištva u jesen 1944. kada se s jugoistoka Europe na područje Trećeg Reicha prelijevao val od nekoliko stotina tisuća Nijemaca, Reichsführer SS Heinrich Himmler naglasio je da se oni trebaju smatrati stranim državljanima. I prije izbijanja Drugog svjetskog rata njemački je državni vrh, bez obzira na državljanstvo, njemačkim sunarodnjacima na rasnoj osnovi priznao pripadnost njemačkom narodu. Dakle, Folksdojčeri su postali dijelom

²⁵ Vladimir Geiger, “Heimkehr. Povratka slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, *Scrinia Slavonica*, br. 3/2003., 523.-524.

²⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, Vlada FNRJ – Predsedništvo vlade, 35-73, listovi 732., 764.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 231.-232., 311., bilj. 232.

²⁷ A. Miletić, “Preseljenje i evakuacija folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942 – 1944. godine”, 22.; Z. Janjetović, “O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca”, 25.

njemačkog naroda, ali ne i njemački državljani jer je to moglo narušiti vanjskopolitičke odnose Trećeg Reicha s drugim zemljama.²⁸

Treba napomenuti da Nijemci koji su se nalazili na područjima koja su bila pod vlašću partizana nisu evakuirani na područje Trećeg Reicha, ali uskoro su ih i s tih područja počeli protjerivati što je pojedincima bilo potpuno neprihvatljivo. Primjerice na đakovačkom području Nijemci su se vraćali kući izjavljujući da će radije poginuti u svojoj kući nego ići u Njemačku, no njihov progon se i dalje nastavio bez obzira htjeli oni ići ili ne. Veliki broj tih ljudi nije se osjećao odgovornim za ratne nedaće koje su zadesile njihov kraj ili su naprosto imali samo njemačka prezimena pa nisu niti s bojazni dočekivali kraj rata koji će im nedvojbena nametnuti “*fatum kolektivne krivnje*”.²⁹

Na osnovu odluka Drugoga zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) od 29. studenoga 1943. zajamčena je ravnopravnost i manjinska prava svim nacionalnim skupinama pa i njemačkoj manjini. U tom smislu je i partizanski pokret u Slavoniji u proljeće 1944. uputio proglas na njemačkome jeziku (“*Die Beschlüsse der II. Tagung des AVNOJ und die deutsche Minderheit in Kroatien*”). Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) na Trećem zasjedanju početkom svibnja 1944. zajamčilo je nacionalnim manjinama u Hrvatskoj sva prava na nacionalni život, jednakost i ravnopravnost pred zakonom. No unatoč tomu, potkraj 1944. i početkom 1945. počinje od strane partizanskog pokreta i novouspostavljenih vlasti protjerivanje preostalih pripadnika Njemačke narodne skupine u Slavoniji, čemu je posebice pridonijela i odluka Predsjedništva AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. (“*Odluku o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile*”) koja je pripadnike njemačke manjine proglasila kolektivnim krivcima.³⁰

Odluka da se onemogućí povratak jugoslavenskih Nijemaca donesena je na sjednici Državne komisije za repatrijaciju u Beogradu 22. svibnja 1945., a s njome su se suglasili Vlada DFJ i Generalštab Jugoslavenske armije. U odluci se izriješkom kaže: “*Bivše jugoslavenske državljane nemačke narodnosti, bez*

²⁸ Z. Janjetović, “O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca”, 27.-29., 31.

²⁹ V. Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, 169.; V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 25.-36.; V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 165.-169.

³⁰ *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, br. 2, Beograd 6. veljača 1945., 13.-14.; V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 25., 27.; Vladimir Geiger, “Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.”, 1945. – *razdjelnica hrvatske povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spehnyak (Zagreb, 2006.), 272.

obzira da li su zarobljeni kao pripadnici fašističke vojne sile ili su civilna lica, neprimati u našu zemlju.”³¹

Stajalište nove jugoslavenske vlasti naspram Nijemaca jasno se iščitava iz izjave od 11. lipnja 1945. Predsjedništva Ministarskog savjeta Demokratske Federativne Jugoslavije: “Vlada Jugoslavije stoji na stanovištu da sve Nijemce koji se nalaze u okviru granica Jugoslavije raseli i uputi u Njemačku, čim se zato stvore povoljni tehnički uslovi.” Za takav stav pronalazeno je uporište u stereotipima da je njemačka manjina “od dana naseljavanja” pa sve do danas radila protiv “interesa naroda Jugoslavije” te da su počinili toliko zla tijekom rata narodima Jugoslavije da bi njihovo daljnje zadržavanje u okvirima Jugoslavije “smetalo sređivanju i izgradnji naše državne zajednice”.³² U dokumentima koji se razmjenjuju između raznih jugoslavenskih državnih tijela kada se govori o njemačkom stanovništvu govori se o “nepoželjnom elementu” koji želi prodrijeti u Jugoslaviju te da je nepoželjna i njihova nazočnost u susjednoj Mađarskoj i da se to stanovništvo ne može vratiti u Jugoslaviju. Državna komisija za repatrijaciju je nalagala da se treba posebno razmatrati slučajeve onih Nijemaca koji se pozivaju na svoje antifašističko djelovanje.³³

Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federalne Države Hrvatske 7. srpnja 1945. uputila je okružnicu oblasnim i okružnim narodnim odborima: “Na osnovu iznešenoga u obzir za iseljavanje dolaze svi Njemci i Njemice po slijedećem kriteriju: 1) Kome je materinski jezik njemački (potječe iz braka Nijemca ili Njemice). – 2) Tko potiče iz braka u kome je otac Nijemac. – Od ovoga se izuzimaju: 1. Tko je aktivno pomagao narodno-oslobodilačku borbu (ostaje zajedno sa svojim užom porodicom – djeca, otac i majka). – (...) 2. Njemice udane za Jugoslavenke s djecom. – 3. Djeca do uključivo 16 godina iz braka Jugoslavenke sa Nijemcem, ukoliko takova Jugoslavenka odluči da ostane u zemlji i napusti muža Nijemca. Ženi Jugoslavenki udatoj za Nijemca ostaje slobodno da bira dali želi poći sa mužem ili će ostati u zemlji sa djecom do 16 godina. U koliko se radi o ženskom bračnom partneru nejugoslavenske narodnosti takva je žena dužna slijediti muža Nijemca.”³⁴

³¹ AJ, Beograd, Vlada FNRJ – Predsedništvo vlade, 35-73; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 156.

³² HDA, Zagreb, Osobni fond (OF) Svetozara Ritiga, kut. 1, fasc. 5; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 179.-182.; V. Geiger, “Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata”, 170.

³³ Vladimir Geiger, “Pravo na zavičaj”, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 6 (Zagreb, 2002.), 355.; V. Geiger, “Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, 524.-527.

³⁴ HDA, Zagreb, OF Svetozara Ritiga, kut. 1, fasc. 5; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 179.-182.; *Partizanska i komunistička represija i*

Načelnik jugoslavenskih časnika za vezu pri 3. američkoj armiji u Münchenu, kapetan Radosavljević, poslao je Bavarskom Crvenom križu 29. studenoga 1945. objašnjenje vezano za repatrijaciju jugoslavenskih Nijemaca: “Povodom pitanja Volksdeutschera daje se sledeće objašnjenje: Poziv Jugoslovenske Vlade i dati rok za prijavljivanje radi repatrijacije ne odnosi se na Volksdeutschere. Volksdeutscheri se ne mogu vratiti u Jugoslaviju. Za sada su uputstva o njima takva, a dali će se i u koliko izmeniti posle zasedanja Ustavotvorne Skupštine, objaviće se putem radia, a Jugoslovenski oficiri za vezu dobiće instrukcije za rad.”³⁵

Svi ranije navedeni zakoni koji su išli u smjeru zabrane povratka iseljenih i izbjeglih Nijemaca te oni koji su stvarali podlogu za protjerivanje preostalih Nijemaca nisu bili u skladu s “Ustavom FNRJ” od 31. siječnja 1946. koji je zabranjivao ograničavanja prava ili povlastica na temelju narodnosti i izričito se u njemu naglašava da nijedan državljanin FNRJ ne smije biti protjeran iz države, a iz prebivališta samo prema zakonu. Također su bili i u suprotnosti i s “Općom deklaracijom o pravima čovjeka” usvojenom 10. prosinca 1948. od Ujedinjenih naroda, a koju je potpisala i Jugoslavija. U članku 15. te deklaracije naglašava se da svatko ima pravo na državljanstvo i da nitko ne može biti proizvoljno lišen državljanstva i prava da ga promijeni.³⁶

Više nego uporno nastojali su se Nijemci grupno ili pojedinačno vratiti na jugoslavensko područje, a jugoslavenske vlasti su svim mjerama nastojale spriječiti njihov povratak, od diplomatskih aktivnosti do vojnih mjera u smislu strogog “čuvanja” granice i ponovne internacije onih koji bi se slučajno uspješli vratiti. U jednom od dopisa šefa jugoslavenske delegacije pri Savezničkoj kontrolnoj komisiji, pukovnika Obrada Cicmila, upućenom Ministarstvu inozemnih poslova DFJ navodi se da oni za repatrijaciju niti su do sada niti će ubuduće tražiti Nijemce i Mađare, a ukoliko ovi i dospiju do logora za repatrijaciju, “redovito se obustavljaju”. Navodi se također da su sve brojniji transporti s Nijemcima koje jugoslavenske vlasti vraćaju s jugoslavenske granice i tražilo se od Ministarstva vanjskih poslova da “zauzmu stav” te da se ionako “ograničeni vozni park” počne “korisnije upotrebljavati”. U jednom izvješću opisan je i slučaj od 10. srpnja 1945. kada se dogodilo da je jedan transport krenuo prema Subotici s preko pet stotina civila te da se tek kod polaska utvrdilo da se radi o Nijemcima i kako nije bilo vremena da se isti “skinu” s transporta, upozoreno je da se u Subotici sačekaju i vrate nazad, što je i učinjeno. Krajem kolovoza i početkom rujna 1945. nekoliko vlakova s jugoslavenskim

zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja, 245.-248.

³⁵ Archiv des Institutes für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, Nachlass Franz Hamm, 230.; V. Geiger, “Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, 531.

³⁶ V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 35.

Nijemcima stiglo je do pojedinih mjesta u Mađarskoj i svi su vraćeni od kuda su i došli bez obzira što su neki imali sovjetske isprave, koje su im oduzete. Isto se dogodio i s 1 750 Nijemaca koji su vraćeni u Austriju. Takvi slučajevi bili su brojni, osobito na području Mađarske jer su tamo upućivani svi potencijalni jugoslavenski repatrijanti iz Beča, Praga, Brna i Bratislave. U gotovo svim izvješćima jugoslavenskog delegata za repatrijaciju nailazimo na podatke o Nijemcima koji su bilo prema nalogu savezničkih vlasti bilo prema vlastitoj odluci dolazili u sabirne centre za jugoslavenske državljane, no jugoslavenske vlasti ne samo da ih nisu željele vratiti u državu nego ih je brinula i pomisao na “hiljade Švaba” u blizini jugoslavenske granice. Tijekom lipnja, srpnja, kolovoza i rujna mjeseca 1945. ovakvi slučajevi bili su gotovo svakodnevn i redovito su Nijemci “čišćeni” iz vlakova s repatrijantima.³⁷

Sovjeti od kojih su jugoslavenske vlasti očekivale podršku obavijestili su u srpnju 1945. Ministarstvo vanjskih poslova DFJ o broju jugoslavenskih državljana na sovjetskom okupacijskom području. Naveli su da prema kriteriju jezika, osobnih dokumenata i podataka “povjerljivih osoba” u samim logorima utvrđuju podrijetlo pojedine osobe odnosno njihovo državljanstvo. Tako se među jugoslavenskim repatrijantima našao i veliki broj jugoslavenskih Nijemca. Stoga su Sovjeti dopustili da u logore gdje je bilo jugoslavenskih državljana dođu jugoslavenski vojni predstavnici koji su na licu mjesta izvršavali kontrolu i onemogućavali povratak Nijemaca u Jugoslaviju.³⁸

U siječnju 1946. Britanci su uputili upozorenje jugoslavenskoj vojnoj misiji pri Savezničkom vijeću za Austriju da jugoslavenske vlasti prestanu s ilegalnim prebacivanjem “nepoželjnog elementa iz Jugoslavije u Austriju” te su zahtijevali da se svi do sada “na razne načine prebačeni” vrate u Jugoslaviju.³⁹ Jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova usvojilo je mišljenje Jugoslavenske vojne misije te naredilo “[...] da se privremeno, do reguliranja

³⁷ AJ, Beograd, Ministarstvo socijalne politike DFJ/FNRJ (MSP DFJ/FNRJ), fasc. 10, Jugoslavenska delegacija pri Savezničkoj kontrolnoj komisiji u Mađarskoj 1945., Ministarstvo socijalne politike, Odeljenje za repatrijaciju, pov. br. 199, od 9. lipnja 1945.; Jugoslavenska delegacija pri savezničkoj kontrolnoj komisiji, pov. br. 25, 9. lipnja 1945.; Izvještaj Delegacija za repatrijaciju pri jugoslavenskoj delegaciji pri Savezničkoj kontrolnoj komandi u Mađarskoj šefu delegacije, lipanj 1945.; Jugoslavenska delegacija pri Savezničkoj kontrolnoj komandi u Mađarskoj, pov. br. 163, od 18. srpnja 1945.; Jugoslavenska delegacija pri Savezničkoj kontrolnoj komandi u Mađarskoj, pov. br. 572, od 27. kolovoza 1945.; Izvješće delegata za repatriiranje Ministarstvu socijalne politike 26. kolovoza 1945.

³⁸ AJ, Beograd, MSP DFJ/FNRJ, fasc. 10, Dopis Ministarstvo inostranih poslova Ministarstvu socijalne politike, pov. br. 201 od 12. srpnja 1945.

³⁹ AJ, Beograd, Vlada FNRJ – Predsedništvo vlade, 35-73; Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine* (Tešanj, 2000.), 58.; V. Geiger, “Heimkehr. Povratka slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, 523.

pitanja putem pregovora, prestane sa novim prebacivanjem Nemaca.”⁴⁰ Pomoć je opet zatražena od savezničkog SSSR-a. Naime, Jugoslavija je zatražila u srpnju 1946. da se preostalih 110 000 jugoslavenskih Folksdojčera iseli u sovjetsku okupacijsku zonu Njemačke. U kolovozu 1947. godine vlada SSSR-a odbacila je prijedlog Jugoslavije, a Ministarstvo vanjskih poslova FNR Jugoslavije iznijelo je 20. rujna 1947. nadležnim institucijama mišljenje: “Obzirom na ovaj negativan odgovor Vlade SSSR i obzirom na poznati negativan stav Zapadnih Sila po pitanju iseljenja naše nemačke manjine, nema izgleda da bi se ovo pitanje u dogledno vreme moglo rešiti na legalan način, pa će se ono moći ponovo pokrenuti i pred Kontrolnim savetom u Berlinu i prilikom raspravljanja o mirovnom ugovoru sa Nemačkom. No od svega toga ne mogu se očekivati neki praktički rezultati.”⁴¹ Jugoslavenske su vlasti sve diplomatske napore sada usmjerile prema Kontrolnom savjetu u Berlinu i mirovnom ugovoru s Njemačkom.⁴²

Jugoslavenska delegacija za repatrijaciju u Austriji izvijestila je, krajem svibnja 1947., nadležne institucije u zemlji o problemima zbog “potvrda” koje su narodnooslobodilački odbori dodjeljivali pojedinim Nijemcima, a koje su im trebale omogućiti povratak u zemlju. U pravilu su i ti Nijemci odbijani od strane jugoslavenske Delegacije za repatrijaciju, što je onda dovodilo do “nezgodnih” situacije pred savezničkim vlastima i predstavnicima Uprave Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu (The United Nation Relief and Rehabilitation Administration / UNRRA). U dopisu se naglašava i još jedna neželjena posljedica: “S druge strane, odbijanje repatrijacije po ovim potvrdama povlači za sobom i protu-propagandu koja ometa rad na repatrijaciji ostalih raseljenih lica. Potrebno bi bilo da narodni odbori prestanu sa izdavanjem bilo kakvih potvrda koje se odnose na odobrenje povratka naših državljana iz inostranstva, pa vas molimo da u ovom smislu preduzmete potrebne mere, kako bi se što skorije prestalo sa izdavanjem ovih potvrda. Molimo vas, da se prilikom obraćanja na mesne odbore po ovome, naglasi da je za donošenje odluka o povratku u FNRJ nadležno – Odeljenje za repatrijaciju Komiteta za socijalno staranje pri Vladi FNRJ.”⁴³ Potom je Generalni sekretarijat Vlade

⁴⁰ AJ, Beograd, Vlada FNRJ – Predsedništvo vlade, 35-73.

⁴¹ AJ, Beograd, Vlada FNRJ – Predsedništvo vlade, 35-73; V. Geiger, “Heimkehr. Povratka slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, 524., 533.

⁴² AJ, Beograd, Vlada FNRJ – Predsedništvo vlade, 35-73; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 231.-232., 311., bilj. 232.; Zoran Janjetović, *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans* (Beograd, 2000.), 183.

⁴³ AJ, Beograd, Vlada FNRJ – Predsedništvo vlade, 35-73, list 962.; V. Geiger, “Heimkehr. Povratka slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, 530.-531.

FNR Jugoslavije izvijestio 2. lipnja 1947. predsjedništva vlada narodnih republika Srbije, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore “[...] da je za donošenje odluka o povratku u FNRJ nadležno – jedino Odeljenje za repatrijaciju Komiteta za socijalno staranje pri Vladi FNRJ” te su predsjedništva Vlada zamoljena da o navedenom žurno obavijeste sve kotarske narodne odbore.⁴⁴

Bila je ovo potvrda da o sudbini jugoslavenskih Nijemaca odlučuje jugoslavenski politički vrh koji ih je smatrao “kolektivnim krivcima” i nepoželjnom etničkom skupinom, a takvo mišljenje očito nisu dijelili svi predstavnici lokalne “narodne vlasti” koje su neposredno poznavale osobe kojima su dođeljivale potvrde koje bi im omogućile povratak u Jugoslaviju.

Jugoslavenski Nijemci koji su bili na području Čehoslovačke predstavljali su znatan materijalni izdatak za čehoslovačku vladu koja je upravo radila na “humanom iseljavanju” svojih Nijemaca te su od jugoslavenske strane tražila suradnju oko rješavanja ovoga pitanja.⁴⁵

U konačnici većina izbjeglih ili protjeranih hrvatskih, pretežito slavonskih, Nijemaca nije se uspjela vratiti svojim kućama. Zaustavljani su na austrijsko-jugoslavenskoj i mađarsko-jugoslavenskoj granici, a potom su vraćani u izbjegličke logore u Austriji i Njemačkoj. Brojni slavonski Nijemci povratnici u zavičaj uspjeli su, unatoč svemu, napose tijekom 1945., prijeći austrijsko-jugoslavensku ili mađarsko-jugoslavensku granicu. No do svojih kuća nisu stigli jer su zaustavljani u Sloveniji na području Prekmurja i Štajerske te u Hrvatskoj na području Međimurja, Podravine i Baranje. Tada im je, u pravilu, sva imovina koju su sa sobom imali oduzeta, a potom su vraćeni odnosno prognani iz Jugoslavije preko austrijske ili mađarske granice. Oni Nijemci koji su uspjeli vratiti se u zavičaj završili su uskoro u logorima.⁴⁶

I prije nego je nova komunistička vlast formalno donijela konačnu odluku o iseljavanju, odnosno protjerivanju svih Nijemaca iz Jugoslavije u Njemač-

⁴⁴ AJ, Beograd, Vlada FNRJ – Predsedništvo vlade, 35-73, list 963.; V. Geiger, “Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, 531.

⁴⁵ AJ, Beograd, MSP DFJ/FNRJ, fasc. 10, Repatrijacija Nemaca jugoslovenskih državljana 1945., Dopis Ministra socijalne politike Ministarstvu inostranih poslova, Političkom odeleđu od 10. rujna 1945.; Slobodan Selinić, *Čehoslovačko – jugoslavenski odnosi 1945. – 1948.* (Beograd, 2010.), 67.-70.

⁴⁶ V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, 465.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band I, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 – 1948*, 744., 765.-767., 795., 798.-799.; *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944 – 1948*, 744., 765.-767., 795., 798.-799.; V. Geiger, “Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, 522.-523.

ku, stav prema Nijemcima pokazala je na sjednici Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije održane 30. listopada 1944. tijekom koje je Josip Broz Tito izvijestio da je uspostavljena vojna uprava za Bačku, Baranju i Srijem jer tamo postoje “specijalni problemi” među kojima je na prvom mjestu istaknuto “istjerivanje Nijemaca”. Tito je naglasio da su oni stalna opasnost za Jugoslaviju, a da će se taj problem stupnjevito rješavati te da za početak treba sve sposobne od 16 do 60 staviti u radne bataljune i upotrebljavati za razne radove.⁴⁷ Sukladno tomu u studenom 1944. jugoslavenske vlasti osnovale su logore za Nijemce, odnosno osobe njemačke narodnosti, osobe njemačkog porijekla i osobe koje su samo imale njemačka prezimena, pretežito djecu, žene i starce. O tome svjedoče rješenja kotarskih narodnih odbora i gradskih narodnooslobodilačkih odbora o podržavljenju imovine Folksdojčera i o protjerivanju u Njemačku, temeljena na Odluci AVNOJ-a od 21. studenoga 1944., s napomenom da će se ti ljudi nalaziti u “logoru na prisilnom radu” dok ne budu iseljeni. Stoga su i malobrojni Nijemci preostali u Slavoniji internirani u logore. Jedan dio hrvatskih, pretežito slavonskih, Nijemaca odmah je protjeran u Austriju, a nakon zatvaranja granice kroz sabirne i radne logore prošlo je najmanje 10 000, a moguće i većina od 18 000 do 20 000 hrvatskih Nijemaca preostalih u zavičajju.⁴⁸ U jugoslavenskim logorima između 1944. i 1948. umrlo je oko 50 000 do 60 000 pripadnika njemačke manjine u sedamdesetak logora u Jugoslaviji. Poimenično ih je identificirano 48 687, a u tom broju stradalih veliki je udio žena, 25 987, i djece mlade od 14 godina, njih 5 582.⁴⁹

Najveći sabirni i radni logori za pripadnike njemačke manjine na području Hrvatske bili su Josipovac pokraj Osijeka, Valpovo, Velika Pisanica pokraj Bjelovara, Šipovac pokraj Našica, Krndija pokraj Đakova, Podunavlje u Baranji i Tenja/Tenjska Mitnica pokraj Osijeka.⁵⁰ U ove logora internirani su slavonski Nijemci, Nijemci iz hrvatskog dijela Srijema, Baranje te iz bosanske Posavine. Jugoslavenske vlasti su ih u nekoliko navrata željele prebaciti

⁴⁷ AJ, Beograd, Kabinet predsjednik republike, Beograd, NKOJ-87; *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945.*, prir. Branko Petranović, Ljiljana Marković (Beograd, 1991.), 54., 179.

⁴⁸ V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 33.; Ekkehard Völkl, “Abrechnungsfuror in Kroatien”, *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kolaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, Hrsg. Klaus Dietmar Henke und Hans Woller (München, 1991.), 378.; Vladimir Geiger, “Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. – 1947.”, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)*, god. 38, br. 3/2006., 1085.

⁴⁹ V. Geiger, “Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. – 1947.”, 1085. Usp. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948* (München/Sindelfingen, 1994.) ili www.totenbuch-donauschwabens.at.

⁵⁰ V. Geiger, “Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. – 1947.”, 1089.-1099.

u Austriju. S obzirom da su savezničke okupacijske vlasti zatvorile austrijsku granicu, jugoslavenske vlasti su one koji su preživjeli put otpremile u logore na prisilni rad.⁵¹

Jugoslavenski i hrvatski Nijemci bili su u logorima do proljeća 1948., a oni koji su preživjeli gladovanja, bolesti i povremenu torturu isprva su reintegrirani u jugoslavensko/hrvatsko društvo radnom obavezom u trajanju od tri godine tijekom koje su dobivali novčanu naknadu kao i ostali zaposlenici, ali još nisu u potpunosti dobili slobodu kretanja.⁵²

Nakon traumatičnih iskustava partizanskih odmazdi, deportacija na prinudni rad u SSSR te zatvaranja u logore i prinudni rad na jugoslavenskom području, preseljenje na područje Trećeg Reicha, koje je gotovo cjelovito provedeno iz Slavonije i Srijema potkraj Drugog svjetskog rata, bilo je presudno za spas najvećeg broja Nijemaca s toga područja. Evakuacija se pokazala kao vrlo mudra odluka.⁵³

Potkraj rata donesena su zakonska rješenja temeljem kojih je Nijemcima oduzeta imovina, nacionalna i građanska prava, a mogli su biti izuzeti samo oni koji su bili sudionici ili pomagači partizanskog pokreta. "Zakonom o državljanstvu" koji su jugoslavenske vlasti donijele 23. kolovoza 1945. veliki broj Nijemaca mogao je izgubiti državljanstvo, ali niti ovaj Zakon nije izravno nalagao da se svim Nijemcima oduzima državljanstvo. Taj zakon osporavao je pravo na državljanstvo svima onima koji su mogli biti kompromitirani "[...] neloyalnim postupcima protiv naroda i državnih interesa Jugoslavije". Proglašivši Nijemce "kolektivnim krivcima" jugoslavenske vlasti na temelju spomenutog zakona nisu dopuštale povratak preseljenim (evakuiranim) i izbjeglim Nijemcima.⁵⁴ Korak dalje u rješavanju njemačkog pitanja u Jugoslaviji bio je "Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ" od 1. prosinca 1948. kojim je oduzeto državljanstvo osobama njemačke narodnosti koje su se nalazile u inozemstvu, a njihovo je ponašanje "[...] prije i tijekom rata bilo neloyalno".⁵⁵

⁵¹ V. Geiger, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", 529.

⁵² Z. Janjetović, "O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca", 33.; V. Geiger, "Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugog svjetskoga rata", 170.

⁵³ Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 346.

⁵⁴ V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 11.; Z. Janjetović, "O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca", 32.-34.

⁵⁵ *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, god. IV, br. 105, Beograd, 4. prosinca 1948.); V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 35.; V. Geiger, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", 533.

Hrvatska je javnost preko *Vjesnika*, organa Narodne Republike Hrvatske, početkom 1947. izvještavana o namjeri austrijske vlade da svoje južne granice naseli Folksdojčerima iz Jugoslavije, Rumunjske i Bugarske što je bilo bez ikakvog utemeljenja u činjenicama. Bila je to agitpropovska promidžba koja je imala namjeru sve Folksdojčere proglasiti “najokorjelijim nacistima i pangermanistima”. Također se pisalo i o tome da “U Austriji ‘raseljena lica’ slobodno razvijaju fašističku djelatnost, a ‘Volksdeutscheri’ imaju čak i ‘parlament’” te da “[...] austrijska vlada namjerava duž svoje granice naseliti zloglasne ‘Volksdeutsche’” i sl.⁵⁶

U neposrednom poraću pravosuđe se nije željelo baviti pojedincima, to će biti slučaj tek pedesetih godina, nego se izabrao lakši i brži put rješavanja pitanja s cijelom njemačkom etničkom skupinom koje su se jugoslavenske vlasti željeli riješiti.

Na osnovi sporazuma između Crvenog križa Jugoslavije i Međunarodnog Crvenog križa iz 1950. pripadnici njemačke manjine iseljavani su prema načelu spajanja obitelji. Bilo je primjera da su se Nijemci vraćali u Jugoslaviju. Generalni konzulat FNRJ u Münchenu krajem kolovoza 1951. u transportima repatrijantata uputio je, uz prethodno odobrenje MUP-a, nekolicinu jugoslavenskih Nijemaca u Jugoslaviju (u Beograd, u Bač, u Suboticu, u Apatin, u Zemun, u Vršac, u Nuštar i dr.). Radilo se o jugoslavenskim Nijemcima koji su nakon prisilnog rada u SSSR-u otpremljeni u Njemačku ili su tijekom rata evakuirani, a dio obitelji ostao je u Jugoslaviji.⁵⁷

Položaj Folksdojčera vremenom se poboljšava nakon što je Jugoslavija ukinula 1951. ratno stanje s Austrijom i Njemačkom, zatim je 1952. dogovoreno između jugoslavenske i njemačke vlade da se Folksdojčeri mogu iseljavati u SR Njemačku i omogućen im je ispis iz jugoslavenskog državljanstva uz pristojbu koja je bila u visini tromjesečnog osobnog dohotka. Odlazak u Austriju i Njemačku značio je nerijetko za njih, kao i za brojne Nijemce evakuirane tijekom rata, višegodišnji boravak u izbjegličkim logorima. Tijekom 1953. i 1954. Folksdojčeri su dobivali otpust iz jugoslavenskog državljanstva i omogućeno im je stjecanje austrijskog državljanstva. Godine 1954. sklapanjem sporazuma između FNR Jugoslavije i SR Njemačke konačno je uređeno iseljavanje pripadnika njemačke nacionalne skupine, a od 1955.

⁵⁶ Marijan Maticka, “Slika o Austriji i Mađarskoj na stranicama središnjih hrvatskih novina (1945. – 1950.), *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf - International Historico-Cultural Symposium Mogersdorf, Hrvatski referenti 1972. - 2004.* (Zagreb, 2005.) /CD ROM/.

⁵⁷ HDA, Zagreb, Zemaljska komisija za repatrijaciju Zagreb, kut. 10, Lista repatrijantata upućenih za FNRJ iz Münchena transportom 31. avgusta 1951.

iseljavanje njemačke i austrijske nacionalne manjine iz Jugoslavije je znatno pojednostavljeno.⁵⁸

Zaključak

Njemačko stanovništvo na jugoslavenskom i hrvatskom području bilo je pretežito ruralno te su njihovi posjedi činili 38,73% (u Hrvatskoj 30,98%) zemljišnoga fonda za provedbu agrarne reforme i kolonizacije. Iako je to znatno manje nego u Poljskoj gdje je taj postotak bio 75% te u Čehoslovačkoj 72%, ipak je znakovito da se poslijeratna vlast konfiskacijom imovine njemačkog stanovništva domogla 97.721 posjeda, od toga u Hrvatskoj 20.457.⁵⁹ Precizni podaci za Hrvatsku poznati su za područje Đakova, Osijeka, Valpova, Vinokovaca i Vukovara gdje su napuštena 54 sela s njemačkim stanovništvom i iza njih ostalo je 6 162 posjeda, odnosno 49 172 hektara zemlje. Ovi brojevi pokazuju nešto su i veći jer preciznih podataka nema za kotareve Slavonski Brod i Županja gdje su ostali napušteni pojedinačni posjedi te na području Daruvara i Grubišnog Polja gdje je poznato da je ostalo napušteno oko 1 400 posjeda Nijemaca i Mađara.⁶⁰ Navedeni posjedi i zemlja imali su znatan udio u fondu zemljišta za poslijeratnu provedbu agrarne reforme i kolonizacije, što je u znatnoj mjeri promijenilo vlasničke odnose i nacionalni sastav stanovništva.

Za nestanak jugoslavenskih i hrvatskih Nijemaca važno je upozoriti i na stvarne ljudske gubitke jugoslavenskih Nijemaca tijekom Drugog svjetskog rata i u neposrednom poraću, a taj broj bio bi između 95 000 i 100 000 osoba. U razdoblju od travnja 1941. do ožujka 1948. život je izgubilo oko 9 000 do 10 000 hrvatskih Nijemaca. Oko 4 500 hrvatskih Nijemaca poginulo je kao pripadnici oružanih snaga NDH, Trećeg Reicha i Mađarske, ali i kao civilno stanovništvo u partizanskim napadima na njemačka naselja tijekom rata te u pojedinačnim i masovnim odmazdama u neposrednom poraću. Od ljeta 1941. do svibnja 1945. poginulo je kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije/JA, kao civilno stanovništvo, suradnici partizanskog pokreta te kao žrtve nacističkog i ustaškog terora oko 500 do 1 000 hrvatskih Nijemaca. Do potkraj Drugoga svjetskog rata većina hrvatskih Nijemaca uslijed ratnih događanja izbjegla je ili je prognana pretežito u Austriju i Njemačku. Na hrvatskom području posli-

⁵⁸ Zoran Janjetović, "Odlazak vojvodanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje", *Tokovi istorije*, br. 3-4/1997., 114.-115.; Z. Janjetović, "O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca", 34.; Z. Janjetović, *Between Hitler and Tito*, 309.-310.; Vladimir Geiger, *Logor Krndija 1945. – 1946.* (Zagreb/Slavonski Brod, 2008.), 27.; Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 346.

⁵⁹ Nikola Gačeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948.* (Novi Sad, 1984.), 361.-363.; V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 15.

⁶⁰ Marijan Matica, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945 – 1948.* (Zagreb, 1990.), 29.-30.

je rata ostalo je oko 20 000 Nijemaca i oni su najvećim dijelom internirani u neposrednom poraću u logore na području Hrvatske i Vojvodine, gdje je život izgubilo 4 000 do 4 500 hrvatskih Nijemaca, pretežito djece, žena i starijih osoba.⁶¹

Popisi stanovništva daju najbolje statističke pokazatelje o nestanku Nijemaca s hrvatskog prostora: u popisu 1948. godine 10 144 stanovnika deklariralo se kao Nijemci (Austrijanci su zbog malobrojnosti bili uključeni u rubriku "ostali"), prema popisu iz 1953. u Hrvatskoj je bilo 11 242 Nijemca i 749 Austrijanac, a u popisu 1961. zabilježeno je da je u Hrvatskoj 4 214 Nijemaca i 510 Austrijanaca. I u svakom narednom popisu broj stanovnika koji se izjašnjavaju kao Nijemci ili Austrijanci drastično opada. Tomu je razlog odnos poslijeratnih vlasti prema Nijemcima zbog čega se oni koji nisu protjerani i sami iseljavaju, općenito je bilo "nepopularno" biti "Švabo" te se njemačko i austrijsko stanovništvo "denacionalizirao"/asimiliralo u Hrvate na hrvatskom prostoru, a dio njih možemo nazivati i kriptonijemcima jer se Nijemcima osjećaju, ali se zbog političkih i nekih drugih razloga kao takvi ne izjašnjavaju.⁶²

Nestanak hrvatskih Nijemaca bitno je promijenio kulturnu, nacionalnu i vjersku sliku Slavonije, Srijema i Baranje, a malobrojni Nijemci koji su ostali uglavnom su se asimilirali s većinskim narodom.

Epilog svega može se svesti na to da je jugoslavenski, pa time i hrvatski prostor, do sredine 1960-ih godina 20. stoljeća gotovo "očišćen" od njemačke nacionalne skupine. Kada se govori o toj pojavi njemački autori upotrebljavaju riječ protjerivanje (*Vertreibung*), a jugoslavenska i hrvatska strana do 1990-ih iseljavanjem. Kako to nije samo jugoslavenski i hrvatski fenomen, potrebno je naglasiti da je takva sudbina zadesila Nijemce i u nekim drugim zemljama. No kako su istraživanja u hrvatskoj i srpskoj historiografiji poslije 1990-ih pokazala, slučaj jugoslavenskih Nijemaca ipak je bio drukčiji. Na Potsdamskoj konferenciji održanoj tijekom srpnja i kolovoza 1945. na kojoj su sudjelovali predstavnici Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i SSSR-a, Jugoslavija nije dobila odobrenje za "uredno iseljavanje" što je bio eufemizam za etničko čišćenje njemačkog stanovništva, kao što je bio slučaj Poljske i Čehoslovačke. Etničke Nijemce protjerale su još Mađarska (225 000), SSSR (1,5 milijuna), a rumunjski Nijemci dijelom su poslani na prisilni rad u SSSR, a kasnije im je dozvoljeno da odu u Istočnu ili Zapadnu Njemačku (205 000). Potkraj rata i nakon rata na područje Njemačke došlo je oko 12 milijuna izbjeglih i prognanih Nijemaca iz istočne i jugoistočne Europe,

⁶¹ Vladimir Geiger, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću koje su prouzročili Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije/Jugoslavenska armija i komunistička vlast. Brojbitbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi). Case study: Bleiburg i folksdojčeri", *ČSP*, god. 42, br. 3/2010., 706.-707. i tamo navedeni izvori i literatura.

⁶² V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 13.-16.

a procjenjuje se da ih je oko 2 milijuna izgubilo život pri bijegu, evakuaciji i protjerivanju. Velike migracije etničkih Nijemaca (izbjeglice i prognanici/*Vertriebene*) s područja Istočne i Srednje Europe u razdoblju 1945. - 1950. bile su u pravilu posljedica progona, dočim su migracije *Aussiedlera* manjeg obujma poslije 1950. pa do 1987. bile posljedica pojedinačnih odluka zbog bilateralnih sporazuma vlade Zapadne Njemačke i zemalja “istočnog bloka” i Jugoslavije te su se temeljile na pojedinačnim odlukama o repatrijaciji. Valja napomenuti da su etnički Nijemci u tim zemljama i dalje bili politički i društveno diskriminirani pa se te migracije ne mogu tumačiti samo ekonomskim razlozima. U socijalističkim zemljama od 1950-ih postojala su ograničenja pokretljivosti cjelokupnog stanovništva pa tako i Nijemaca koji su u biti do tada već bili prognani i prisilno iseljeni te se iseljavanje etničkih Nijemaca svodilo na spajanje obitelji. Takvih je slučajeva zabilježeno 47 000 godine 1950. te 5 000 tijekom 1952. na područje SR Njemačke, a iseljenici su bili iz Poljske, Čehoslovačke, SSSR, Mađarske, Rumunjske i Jugoslavije.⁶³

Za nestanak jugoslavenskih/hrvatskih Nijemaca važno je naglasiti nekoliko stvari. Prvo je da su Nijemci preseljavani/evakuirani i prije završetka rata kada su zbog ratnih događanja napuštali svoje domove i iseljavali se na sigurnija područja Trećeg Reicha i ovim Nijemcima nove jugoslavenske vlasti nisu dopustile povratak u zemlju. Potom, da su Nijemci koji su ostali unutar granica nove države prema planu komunističkih vlasti trebali iseliti u Njemačku i Austriju, što nije provedeno zbog savezničkog zatvaranja granica te su odvođeni u logore na području Jugoslavije, a oni koju su te logore preživjeli sustavnim su mjerama “poticani” na iseljavanje.

Protjerivanje/*Vertreibung/expelling* naziv je koji redovito upotrebljava njemačka strana, osobito *Folksdojčeri* s područja bivše Jugoslavije organizirani u svoja udruženja, te iseljavanje/emigration, pojam koji koristi jugoslavenska politika i historiografija, a najvećim dijelom i hrvatska politika poslije 1990-ih, koje imaju svoju “političku hipoteku” i sagledavaju problem samo s jednog gledišta.

Sa stajališta danas poznatih povijesnih činjenica, socioloških istraživanja, a prema međunarodnom pravnim propisima i prema današnjoj političkoj kulturi, preseljenjem/evakuacijom bismo mogli nazvati događanja vezana za odlazak Nijemaca zbog neposrednih ratnih događanja još u vrijeme dok je rat stvarnost na velikom dijelu jugoslavenskog i hrvatskog prostora. Iseljavanjem

⁶³ Rainer Münz, Ralf Ulrich, “Promjenjivi modeli migracija: primjer Njemačke 1945. – 1995. Etnička porijekla, demografska struktura, izgledi za budućnost”, *Migracijske teme*, god. 12, br. 1-2/1996., 28., bilj. 2., 31., 32.; Z. Janjetović, “Odlazak vojvođanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje”, 111.-114.; Z. Janjetović, *Between Hitler and Tito*, 308.; V. Geiger, “Pravo na zavičaj”, 358.; V. Geiger, “Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, 523.

se mogu smatrati odlasci Nijemaca većinom zbog spajanja obitelji posredovanjem Crvenog križa i prema međudržavnim ugovorima jugoslavenskih i njemačkih odnosno austrijskih vlasti.

Nijemci su poslije Drugog svjetskog rata na europskom području imali položaj “nezaslužene žrtve”, ali u zapadnoeuropskim zemljama i njihovim historiografijama nisu bili u potpunosti prešućeni kao žrtve, što se dogodilo u komunističkim zemljama pa tako i u Jugoslaviji.⁶⁴ Odnos prema Nijemcima u jugoslavenskoj/hrvatskoj historiografiji do 1990. većinom se svodio na pripisivanje “izdajničke uloge” njemačkom stanovništvu u Travanjskom ratu i “zločinačkih aktivnosti” tijekom rata i otvoreno se zaključivalo da im zbog toga “opstanka nije bilo” i da su na sebe “navukli mržnju sveg progresivnog stanovništva”.⁶⁵ Nijemcima se pripisivala i krivnja što se nisu “blagovremeno povukli” sa “svojih ognjišta”.⁶⁶ Kolektivno kažnjavanje i vezivanje sudbine Nijemaca na jugoslavenskom području isključivo uz propast Trećeg Reicha kao i isključivo pripisivanje uloge “pete kolone” svemu njemačkom stanovništvu osnova je odnosa jugoslavenskih vlasti prema Nijemcima.⁶⁷

U konačnici o pravnom karakteru nestanka hrvatskih i jugoslavenskih Nijemaca, kao i Nijemaca s područja istočne i srednje Europe, možemo govoriti o etničkom čišćenju, a ima i mišljenja da se na jugoslavenskom prostoru zbog osvetničkog obračuna, kolektivnog oduzimanja imovine i zatvaranja u logore radilo o genocidu.⁶⁸

⁶⁴ Elazar Barkan, *Krivica nacija. Restitucija i ispravljanje istorijskih nepravdi* (Novi Sad, 2007.), 206.

⁶⁵ A. Miletić, “Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942 – 1944. godine”, 16.-17., 18.

⁶⁶ S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945.*, 220.

⁶⁷ V. Geiger, “Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.”, 272.; Vladimir Geiger, “Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca”, *ČSP*, god. 40, 3/2008., 801.; Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 360.-361.; Nebojša Petrović, “Krivica domaćih Nemaca i zločini nad nemačkim stanovništvom u Vojvodini posle Drugog svetskog rata – analiza jednog dokumenta”, <http://www.centerforhistory.net/index>. (ulaz ostvaren 30. travnja 2010.)

⁶⁸ Milan Mesić, *Međunarodne migracije. Tokovi i teorije* (Zagreb, 2002.), 80. bilj. 69.; Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 360.; Dieter Blumenwitz, *Rechtsgutachten über die Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948* (München, 2002.), 37.-46.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Stationen eines Völkermords* (München, 1998.), 73.-255., 271.-322.; Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944-1948. (München, 2003.), 41.-82., 167.-184.; Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948. (Beograd, 2004.), 47.-102., 209.-229.; Dunja Melčić, “‘The Appeals Chamber ... calls the massacre at Srebrenica by its proper name: genocide’. Povijesna presuda generalu Krstiću u medijima je jedva spomenuta”, *Gordogan*, god. II, br. 2-3/2004., 89.; Zoran Janjetović, “Da li su Srbi počinili genocid nad Podunavskim Švabama?”, *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslavenskih zemalja*, ur. Jovan Mirković (Beograd 2005.), 236., 238.; V. Geiger, “Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca”, 803., 805., 814.

Nestanak hrvatskih Nijemaca bitno je promijenio kulturnu, nacionalnu i vjersku sliku Slavonije, Srijema i Baranje. Kada je 1990. Republika Hrvatska donijela svoj Ustav, brojno stanje Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj kao autohtonih manjina bilo je tako malobrojno da se niti ne spominju u preambuli Ustava,⁶⁹ a do potkraj Drugog svjetskog rata Nijemci su bili brojčano značajna etnička skupina u Hrvatskoj koja je, osobito na području Slavonije, Srijema i Baranje, imala istaknutu gospodarsku i kulturnu ulogu.

⁶⁹ V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 16. bilj. 27.

Summary

MIGRATIONS OF THE GERMAN POPULATION ON CROATIAN TERRITORY DURING WORLD WAR II AND THE POST- WAR PERIOD

A population of around 170 000 Germans lived in the territory of the Independent State of Croatia, 150 000 on Croatian territory and around 20 000 in the territory of Bosnia and Herzegovina. Since, in times of war, war-related events jeopardised the security of German settlements and population, resettlements/evacuations of settlers to safer areas were conducted in the territory of the Independent State of Croatia by the leadership of the German ethnic group. In the beginning these events took place within the area of the Independent State of Croatia, but later, in 1944 a great evacuation to the territory of the Third Reich took place. A small percentage of Germans from the territory of the Independent State of Croatia, i.e. almost all Germans from Bosnia and Herzegovina as well as about 2 500 Germans from Croatian towns and villages emigrated permanently to the territory of the Third Reich in 1942. After the war the Yugoslav government did not want to take back resettled/evacuated and fugitive Germans and planned to banish the rest of Yugoslav Germans. In the post-war period about 20 000 Germans, mainly children, women and older people, stayed in the Croatian territory; in the immediate post-war period most of them were detained in camps in Croatia and Vojvodina. Most of those who survived, emigrated; hence, we can say that the Yugoslav/Croatian territory was almost “purged” of the German national group by the middle of 1960s. The disappearance of the Croatian Germans significantly changed the cultural, national and religious picture of Slavonia, Srijem and Baranja.

Key words: Second World War, “people’s democracy”, Independent State of Croatia, Croatia, Germans, migrations, emigration, resettlement/evacuation, exile, banishment

(Sažetak prevela: Mica Orban Kljajić)